

УДК 338.48

TÜRK CUMHURİYETLERİNDE TURİZM-İKTİSADİ BÜYÜME İLİŞKİSİ: PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ

Yrd.Doç.Dr. **Öskönbaeva Zamira**

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi <zamira.oskonbaeva@manas.edu.kg>

Özet

Bu çalışmanın amacı geçiş sürecindeki Türk Cumhuriyetlerinde turizm ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1995-2014 dönemine ait yıllık verileri kullanarak incelemektir. Bu bağlamda üç aşamalı Panel Granger nedensellik testi uygulanmıştır. İlk olarak serilerin durağanlığı Panel birim kök testi yardımıyla araştırılmıştır. Daha sonra bütünleme mertebeleri aynı olan seriler için eşbütünleme testi uygulanmıştır. Son olarak Panel Granger nedensellik testi aracılığıyla değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre büyümeden turizme doğru kısa dönem nedensellik ilişkinin mevcut olduğu kanısına varılabilir.

Anahtar kelimeler: iktisadi büyüme, panel veri analizi, turizm, geçiş ekonomileri, Türk Cumhuriyetleri.

TOURISM AND ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP IN THE TURKIC COUNTRIES: PANEL CAUSALITY ANALYSIS

Asst. Prof. Dr. **Oskonbaeva Zamira**

Kyrgyz-Turkish Manas University<zamira.oskonbaeva@manas.edu.kg>

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between tourism and economic growth in the Turkish Republics using annual data for the period 1995-2014. In this context, a three-step Panel Granger causality test was applied. First, the stability of the series was investigated by means of the panel unit root test. Then panel co-integration test was applied to the series integrated of the same order. Finally, the causality relationship between the variables was examined through the Panel Granger causality test. According to the findings obtained, it can be concluded that there is a short term causality relationship running from economic growth to tourism.

Key words: economic growth, panel data analysis, tourism, transition economies, Turkish Republics

TÜRK TILDÜY MAMLEKETTERDE TURİZM ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК ӨСÜШТҮН ОРТОСУНДАГЫ СЕБЕП-НАТЫЙЖА БАЙЛАНЫШЫН ТАЛДОО

Өскөнбаева Замира, доц. м. а.

Кыргыз-Түрк «Манас» университети <zamira.oskonbaeva@manas.edu.kg>

Кыскача мүнөздөмө

Бул илимий изилдөөнүн максаты түрк тилдүү мамлекеттерде турizm жана экономикалык өсүштүн ортосундагы байланышты 1995-2014-жылдардын маалыматтарына таянып анализдөө болмокчу. Бул максатта үч баскычтуу панель Грейнджер себептүүлүк тести колдонулду. Эң оболу панель бирдик тамыр тести аркылуу жылдык маалыматтардын стационардуулугу текшерилди. Экинчи баскычта коинтеграция тести андан соң панель Грейнджер себептүүлүк тести жүргүзүлдү. Алынган

жыйынтыктарга таянып, түрк тилдүү мамлекеттерде кыска мөөнөттө экономикалык өсүштөн туризмди карай себептүүлүк байланыштын бар экендигин айтууга болот.

Негизги сөздөр: экономикалык өсүш, панелдик маалыматтарды талдоо, туризм, өткөөл экономикалар, түрк тилдүү мамлекеттер.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ТУРИЗМОМ И ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ В ТЮРСКИХ РЕСПУБЛИКАХ: АНАЛИЗ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ

Осконбаева Замира, и. о. доц.

Кыргызско-Турецкий университет «Манас» <zamira.oskonbaeva@manas.edu.kg>

Аннотация

Целью этого исследования является изучение взаимосвязи между туризмом и экономическим ростом в тюркских республиках в переходный период с использованием годовых данных за период 1995-2014 гг. В этих рамках к анализу панельных данных был применен трехступенчатый тест причинности Грейнджера. Сначала стационарность данных была исследована с помощью теста на единичный корень. Затем был применен коинтеграционный тест. В заключение с помощью теста Грейнджера была выявлена связь между экономическим ростом и туризмом. Согласно полученным результатам анализа существует краткосрочная однонаправленная причинно-следственная связь между переменными, идущая от экономического роста к туризму.

Ключевые слова: экономический рост, анализ панельных данных, туризм, страны с переходной экономикой, тюркские республики.

1. Giriş

Uluslararası turizm dünyanın en büyük ve en hızlı büyüyen hizmet sektörü konumundadır (Suresh ve Senthilnathan 2014). Bacasız fabrika konumunda olan turizme bir çok ülkede büyük önem atfedilmektedir. Turizmin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisi araştırmacı ve politika yapıcıların ilgi odağını oluşturmuştur (Clancy 1999). Turizmin düşük ve orta gelirli ülkelerin ekonomik büyümesini pozitif yönde etkilediği öne sürülmektedir (Martin vd. 2004). Turizm ve iktisadi büyüme arasındaki olası ilişkileri inceleyen çalışmalardan elde edilen bulgulara göre dört hipotez söz konusu olabilmektedir (Antonakakis vd. 2015:142, Tugcu 2014).

İlişkinin yönü turizmden büyümeye doğru ise turizme dayalı büyüme hipotezi geçerli olacaktır. İkinci yaklaşıma göre iki değişken arasındaki ilişkinin yönü büyümeden turizme doğru ise ekonomi odaklı turizm hipotezi üzerinde durulacaktır. Geri besleme hipotezine göre iki değişken arasında çift-yönlü nedensellik söz konusu olacaktır. Son olarak yansızlık hipotezi iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkinin bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Turizme dayalı büyüme hipotezine göre ülkede uzun dönem iktisadi büyümeyi gerçekleştirmede turizm sektörünün temel belirleyici rolü üstlendiği varsayılmaktadır (Kum vd. 2015). Turizme dayalı büyüme hipotezi bilindik ihracata dayalı büyüme hipotezinin bir uzantısı olarak ele alınmaktadır (Kibara vd. 2012). Bu hipoteze göre, uluslararası turizm, ekonomik büyüme için potansiyel bir stratejik faktör olarak düşünülmektedir. Ülkeyi ziyaret eden turistlerin yapmış oldukları harcamalar, alternatif bir ihracat kalemi olarak, döviz kazancı sağlamaktadır. Daha sonra, bu dövizler ara ve sermaye malları ithalatında kullanılmakta ve bu da ev sahibi ülkelerde ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Turistik talep artışı yatırımları hızlandırmakta, sanayi sektörünü geliştirmekte, vergi gelirlerini artırmakta ve dolayısıyla ulusal gelir üzerinde potansiyel artırıcı bir etki yapmaktadır (Kanca 2015:3). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan çalışmalarda turizm sektörü ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından birisi olduğu ortaya konulmuştur (Diamond 1977:539, Copeland 1991:515). Diğer bir deyişle ekonomik büyümeyi teşvik eden son derece önemli faktör olarak turizm ele alınmaktadır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü iktisadi büyümeden turizme doğru ise iktisadi büyümenin gerçekleşmesi ülke içinde turizm sektörünün gelişmesini teşvik eder (Lee ve Chang 2008). Gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik genişleme, turizm altyapısının gelişmesine katkıda bulunacaktır (Samimi vd. 2011). Payne ve Mervar'ın (2010) belirttiği gibi ekonomi odaklı turizm hipotezi, ülkedeki turizm gelirlerinin artırılması iyi tasarlanmış ekonomik politikalarla, yönetim yapıları ve hem fiziksel hem de beşeri sermayeye yapılan yatırımlarla harekete geçirilebileceğini savunmaktadır. Kaynakların, altyapının ve siyasi istikrarın varlığı göz önüne alındığında, bunlar turizm faaliyetlerinin gelişmesini teşvik eden olumlu bir ekonomik iklim yaratmaktadır.

İki değişken arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu ise her iki alanda da gelişme hem turizm sektörünün hem de iktisadi büyümenin yararına olacaktır (Chen ve Chiou-Wei 2009, Lee ve Chang 2008). Turizm politikası büyüme performansına, iktisadi büyüme de turizmin gelişmesine katkı sağlayacaktır (Antonakakis vd. 2013).

Turizm ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri farklı ülkeler ve farklı dönemler itibariyle, farklı ekonometrik yöntemleri kullanarak inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bunların bazılarında turizme dayalı büyüme hipotezi desteklenirken, bazılarında ilişkinin yönü iktisadi büyümeden turizme doğru olduğu ortaya konulmuş, diğerlerinde geri besleme ve yansızlık hipotezlerinin geçerli olduğu vurgulanmıştır.

Gunduz ve Hatemi-J (2005), Aslan (2008), Zortuk (2009), Husein ve Kara (2011), Hüseyini vd. (2017) Türkiye için, Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002) İspanya için, Lean ve Tang (2010) Malezya için, Brida vd. (2011) Brezilya için, Amaghionyeodiwe (2012) Jamaika için, Eeckels vd. (2012) Yunanistan için, Kibara vd. (2012) Kenya için, Hye ve Khan (2013) Pakistan için, Tang ve Abosedra (2014) Lübnan için, Jayathilake (2013) Şri-Lanka için, Tang ve Tan (2015) Malezya için, Akinboade ve Braimoh (2010) Güney Afrika ülkeleri için yaptıkları çalışmalarda turizmin pozitif büyüme etkisinden bahsetmişlerdir.

Oh (2005) Kore için, Katircioğlu (2009) Kıbrıs için, Payne ve Mervar (2010) Hırvatistan için, Jackman ve Lorde (2012) Barbados için, Suresh ve Senthilnathan (2014) Şri-Lanka için, Kum vd. (2015) N-11 ülkeleri için, Cortés-Jiménez vd. (2011) Tunus için yaptıkları çalışmalarda iktisadi büyümeden turizme doğru nedensel ilişkinin mevcut olduğunu vurgulamışlardır.

Çift yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koyan çalışmalara da rastlanılmaktadır (Shan ve Wilson 2001, Durbarry 2004, Dritsakis 2004, Ongan ve Demiroz 2005, Louca 2006, Kim vd. 2006, Nowak vd.2007, Samimi vd. 2011, Seetanah 2011, Georgantopoulos 2012, Seghir vd. 2015, Kumar vd. 2015). Bunlardan farklı olarak bazı ampirik uygulamalarda bazı ülkeler için iki değişken arasında hiç bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır (Kasimati 2011, Arslanturk vd. 2011, Çağlayan vd. 2012, Chou 2013, Tugcu 2014).

Bu çalışmanın amacı geçiş sürecindeki Türk Cumhuriyetlerinde (Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan) turizm ve iktisadi büyüme arasındaki olası ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda söz konusu ülkelerin 1995-2014 dönemine ait yıllık verilerine üç aşamalı Panel Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Türkmenistan ve Özbekistan'da izlenen içe kapalı politika nedeniyle geçmişe dönük turizm verilerine ulaşılamadığından bu üç ülke ele alınmıştır.

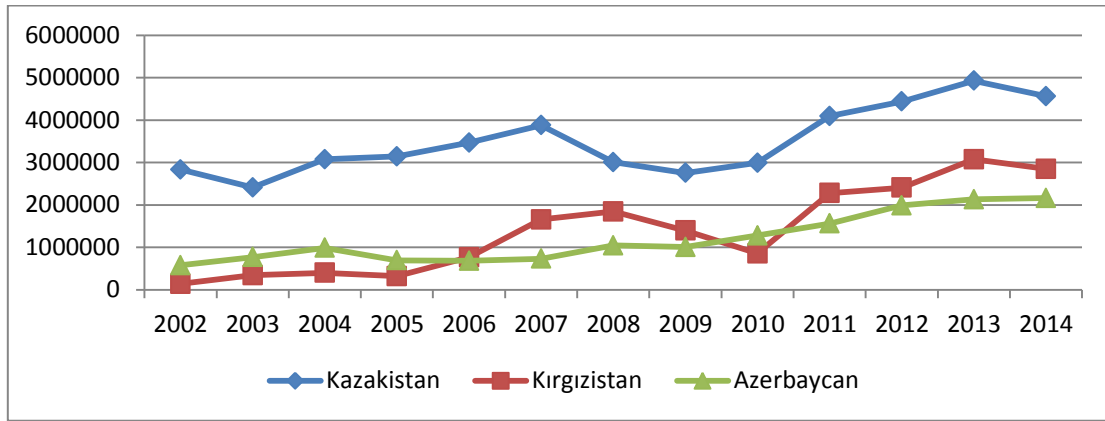
Giriş kısmını izleyen ikinci bölümde söz konusu Türk Cumhuriyetlerinde turizm potansiyeline yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ampirik uygulamada kullanılan veri seti tanımlanmıştır. Metodoloji ve elde edilen bulgular dördüncü bölümde ele alınmıştır. Sonuç ve öneriler son bölümde verilmiştir.

2. Türk cumhuriyetlerinde turizm potansiyeli

Ele alınan Türk Cumhuriyetleri zengin tarihi ve eski kültüre sahip ülkelerdir. Bunun yanısıra bakir doğa parçalarının bulunması doğa turizminin gelişmesine de olanak sağlamaktadır. Günümüzde Kırgızistan'ın dağ turizmi, av turizmi, sağlık turizmi, iş turizmi, ekoturizm ve macera turizmi konusunda büyük potansiyele sahip olduğu gözlemlenmektedir (Sancar vd. 2015; Turdumambetov ve Kalbekov 2017). Kazakistan'ın turizm faaliyeti içerisinde dört temel alan bulunmaktadır. Bunlar ticaret turizmi, eko ve doğa turizmi, kış turizmi ve sağlık turizmidir.

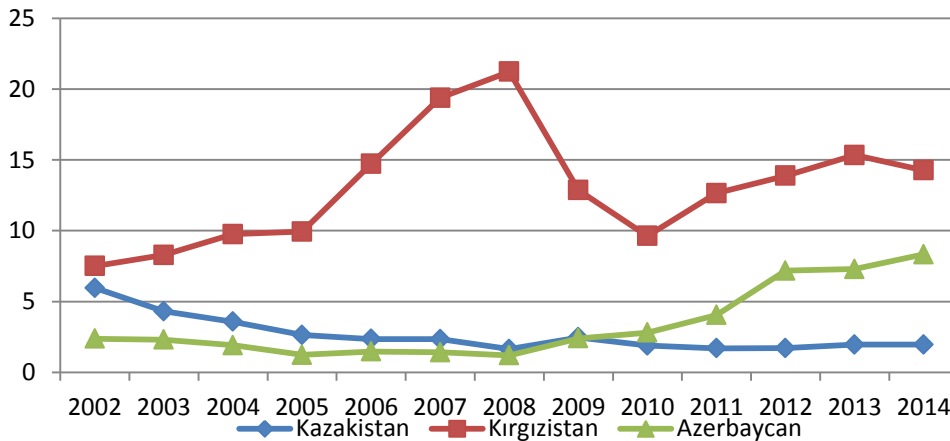
Azerbaycan'da çok fazla şifalı su kaynağının, volkan çamurlarının, tuzlu göl tedavi çamurlarının, şifalı çamur petrolerinin bulunması ülkenin sağlık turizmi açısından ne kadar elverişli koşullara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ilaveten ülkede rekreasyona dayalı iç turizmi ve kıyı-deniz turizmi ile kaplıca turizminin yaygınlık kazandığı görülmektedir (Seferov ve Hasanov 2006). Görüldüğü gibi bu ülkelerde turizm etkinlikleri oldukça çeşitlidir.

Resim 1, 2002-2014 döneminde ele alınan ülkelere gelen turist sayısını göstermektedir. Söz konusu ülkelere gelen turist sayısının yıllar itibariyle artmakta olduğu gözlemlenmektedir. Kırgızistan için 2005 ve 2010 dönemleri kırılmaların olduğu dönemlerdir. Bilindiği gibi 2005 ve 2010 yıllarında darbe yaşanmıştır. Siyasi istikrarsızlığın turizm sektörüne etkisi azaltıcı yönde olmuştur. Azerbaycan'a gelen turist sayısının istikrarlı bir şekilde artmakta olduğu söylenebilir. Grafikte görüldüğü üzere en çok turist çeken ülke olarak Kazakistan karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan'ı ziyaret eden turist sayısı 2013 yılında, 2010 yılına göre %50'nin üzerinde artmıştır.

Şekil 1. Gelen Turist Sayısı

Resim 2'de turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı yıllar itibariyle verilmiştir. Kırgızistan'da 2005 ve 2010 döneminde gerileme kaydedilmiştir. Azerbaycan verilerine baktığımızda istikrarlı bir şekilde artış trendi içerisinde olduğu söylenebilir. Kazakistan'da turizm gelirlerinin ihracat içindeki payının düşmekte olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 2. Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı

3. Veri seti

Türizm ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine odaklanan bu çalışmada geçiş sürecindeki Türk Cumhuriyetleri ele alınmıştır. Söz konusu ülkelerin (Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan)

1995-2014 dönemine ait yıllık verileri incelenmiştir. Turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı ve kişi başına GSYİH (2011 yılı sabit fiyatlarla) değişkenleri Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir (www.worldbank.org[Erişim:20.10.2017]). Değişkenler logaritmik formları ile modele dahil edilmiştir.

4. Metodoloji ve bulgular

İlk önce serilerin durağanlığı panel birim kök testi yardımıyla araştırılmıştır. Panel birim kök testleri birinci ve ikinci nesil birim kök testleri olmak üzere iki farklı yapıda kullanılabilirler. Durağanlık analizi yapılırken seriler arasında yatay kesit bağımlılığın dikkate alınması son derece önemlidir. Buna bağlı olarak eğer seriler arasında yatay kesit bağımlılık söz konusu ise ikinci nesil (Pesaran 2007, Moon ve Perron 2004, Bai ve Ng 2004) birim kök testleri, söz konusu değilse birinci nesil (Levin vd. 2002, Breitung 2000, Hadri 2000, Im vd.1997, Harris ve Tzavalis 1999) birim kök testleri uygulanmaktadır. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığın söz konusu olup olmadığı Pesaran (2004) tarafından önerilen CD (Cross-Section Dependence) testi aracılığıyla araştırılmıştır. Test istatistiği şeklinde yazılabilmektedir. Burada ρ_{ij} her bir denklemin en küçük kareler yöntemi ile tahmininden elde edilen artıklar arasındaki basit korelasyon katsayısıdır. Pesaran (2004) CD testi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

$$CD = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=j}^{N-1} \sum_{i=j+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1)$$

Tablo 1. Pesaran (2004) CD Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	Olasılık
LGDP	7.56	0.000
LTR	-2.62	0.009
Temel hipotez, $H_0: \rho_{ij} = cor(u_{it}, u_{jt}) = 0 \quad i \neq j$ şeklindedir ve yatay kesit bağımlılık olmadığını ifade etmektedir.		

Pesaran (2004) CD testi sonuçlarına göre, tüm değişkenler için %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Buna göre yatay kesit bağımlılık olduğu kararına varılabilir. Bu durumda serilerin birim kök analizleri yatay kesit bağımlılığı göz önünde bulunduran ikinci nesil testlerden Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testi ile araştırılacaktır. CADF testi, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş şeklini kullanmaktadır. CADF testi hem $T > N$ hem de $N > T$ durumlarında kullanılabilir. CADF regresyon denklemi,

$$\Delta Y_{it} = a_i + b_i Y_{i,t-1} + c_i \bar{Y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{Y}_t + \varepsilon_{it}$$

olarak ifade edilir. Burada $\Delta Y_{it} = Y_{it} - Y_{i,t-1}$; $\bar{Y}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N Y_{it}$ ve $\Delta \bar{Y}_t = N^{-1} \sum_{i=1}^N \Delta Y_{it}$ ’dir. \bar{Y}_t , tüm yatay kesit gözlemlerin (N) zamana (T) göre ortalamasını ifade etmektedir. Ele alınan değişkenler için Pesaran (2007) CADF birim kök testi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2’de özetlenen sonuçlara göre, değişkenlerin seviyelerinde durağan olmadıkları görülmüştür. Dolayısıyla serilerin birinci farkları alınmış. Serilerin tümü birinci mertebeden

durağandır, yani $I(1)$ 'dir. Bütünleme mertebeleri aynı olan serilere bir sonraki aşamada Panel eşbütünleme testi uygulanmıştır.

Tablo 2. Pesaran (2007) Birim Kök Testi Sonuçları

	t bar istatistiği	z bar istatistiği	Olasılık
	Düzye Seviyeleri (sabit+ trend)		
LGDP	-2.612	-0.570	0.284
LTR	-0.854	2.445	0.993
	İlk Farklar (sabit)		
Δ LGDP	-3.442***	-2.879***	0.002
Δ LTR	-3.537***	-3.038***	0.001
(i) Temel hipotez birim kök vardır, seri durağan değildir şeklindedir.			
(ii)*** % 1 kritik değerlerine göre anlamlılığı fade etmektedir.			
(iii) Kritik değerler Pesaran (2007) çalışmasından alınmıştır.			

Çalışmada yatay kesit bağımlılığa izin veren Westerlund (2007) tarafından geliştirilen panel eşbütünleme testi kullanılmıştır. Westerlund (2007) tarafından önerilen panel eşbütünleme testinde dört adet test istatistiği söz konusudur. Bunlardan ikisi grup ortalamalarına dayalı (G_τ ve G_α) ve diğer ikisi ise panele (P_τ ve P_α) dayalı test istatistikleridir. Testlerin amacı, her bir birimin kendi hata düzeltilmesine sahip olup olmadığına karar vererek eşbütünlemenin varlığını araştırmaktır. Seriler arasında yatay kesit bağımlılık olması durumunda bootstrap olasılıkların hesaplanması gerekmektedir. Westerlund (2007) panel eşbütünleme testi sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Westerlund (2007) Testi Sonuçları

	İstatistikler	Test istatistikleri	Olasılıklar
Grup Ortalaması	G_τ	-3.423	0.055
	G_α	-5.576	0.540
Panel	P_τ	-3.621	0.385
	P_α	-7.274	0.265
(i) Temel hipotez eşbütünleme yoktur şeklindedir.			
(ii) Regresyon sabit ve trendi içermektedir.			
(iii) Gecikme ve öncül değerler $4*(T/100)^{2/9}$ ile hesaplanmıştır.			

Tablo 3'teki sonuçlara göre % 1 anlamlılık düzeyinde 4 test istatistiğine göre temel hipotezin reddedilmediği görülmektedir. Buna göre söz konusu değişkenlerin eşbütünlenen olmadıkları söylenebilir. Bir sonraki aşamada seriler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ile araştırılmaktadır.

Standart Granger nedensellik testi aşağıdaki gibi tanımlanabilmektedir:

$$\Delta Y_{i,t} = \theta_{1i} + \sum_{k=1}^p \theta_{11ik} \Delta Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^p \theta_{12ik} \Delta X_{i,t-k} + u_{1i,t}$$

$$\Delta X_{i,t} = \theta_{2i} + \sum_{k=1}^p \theta_{21ik} \Delta X_{i,t-k} + \sum_{k=1}^p \theta_{22ik} \Delta Y_{i,t-k} + u_{2i,t}$$

Hipotezler, $H_0: \theta_{12ik} = 0$, $H_0: \theta_{22ik} = 0$ olarak oluşturulur. Analiz sonucunda θ_{12ik} ve/veya θ_{22ik} sifıra eşit değilse, X ve Y arasında nedensel ilişkinin olduğu söylenir. Değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisini incelemek amacı ile Panel Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4'teki bulgulara göre, iktisadi büyümeden turizme doğru tek yönlü (*Büyüme* → *Turizm*) nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuçlar, ele alınan Türk Cumhuriyetlerinde ekonomi odaklı turizm hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	χ^2 test istatistiği	Olasılık	Sonuç
$\Delta LTR \rightarrow \Delta LGDP$	0.785	0.376	Granger nedeni değil
$\Delta LGDP \rightarrow \Delta LTR$	2.969	0.085	Granger nedeni

5. Sonuç

Bu çalışmada geçiş sürecindeki Türk Cumhuriyetlerinde turizm ve iktisadi büyüme arasındaki olası ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın 1995-2014 dönemine ait yıllık verilerine üç aşamalı Panel Granger nedensellik testi uygulanmıştır. İlk olarak serilerin durağanlık analizi Pesaran (2007) panel birim kök testi ile sınanmıştır. Daha sonra serilerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri Westerlund (2007) panel eşbütünleme testi vasıtasıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son adım olarak panel Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre kısa dönemde iktisadi büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensel ilişkinin mevcut olduğu söylenebilir. Bulgular Oh (2005), Katırcıoğlu (2009), Payne ve Mervar (2010), Jackman ve Lorde (2012), Suresh ve Senthilnathan (2014), Kum vd. (2015) tarafından yapılan çalışmalar ile örtüşmektedir. Diğer bir deyişle geçiş sürecindeki ülkelerde incelenen dönemde ekonomi odaklı turizm hipotezinin geçerli olduğu kanısına varılabilir.

Sonuç olarak, turizm gelirlerinin artırılmasının iktisadi büyümede yakalanan istikrarın devamına bağlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla iktisadi altyapı yatırımlarına öncelik verilerek turizm sektörü geliştirilebilir. Diğer bir deyişle ele alınan geçiş ülkeleri, turizmi potansiyel bir ekonomik büyüme kaynağı olarak teşvik etmek için ekonomi politikalarına odaklanmalıdır. Çalışmadan elde edilen iktisadi ve ekonometrik bulguların gelecek çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

1. Akinboade, O. Akinloye ve Braimoh A. Lydia (2010). "International Tourism and Economic Development in South Africa: A Granger Causality Test". *International Journal of Tourism Research* 12: 149-163.
2. Antonakakis, Nikolaos, Mina Dragouni ve George Filis (2013). "Time-Varying Interdependencies of Tourism and Economic Growth: Evidence from European Countries". *MPRA Munich Personal Repec Archive*, 4875: 1-34.
3. Antonakakis, Nikolaos, Mina Dragouni ve George Filis (2015). "How Strong is the Linkage between Tourism and Economic Growth in Europe?" *Economic Modelling* 44: 142-155.
4. Amaghionyeodiwe, A. Lloyd (2012). "Research note: A Causality Analysis of Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor in Jamaica." *Tourism Economics* 18 (5): 1125-1133.
5. Aslan, Alper (2008). "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz". *MPRA Paper* 10611: 1-11.
6. Arslanturk, Yalcin, Mehmet Balcilar ve Zeynel Abidin Ozdemir (2011). "Time-Varying Linkages between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy". *Economic Modelling* 28 (1-2): 664-671.
7. Balaguer, Jacint ve Cantavella-Jorda Manuel (2002). "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: the Spanish Case". *Applied Economics* 34 (7): 877-884.

8. Bai, Jushan ve Ng Serena (2004). "A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration". *Econometrica* 72(4): 1127-117.
9. Brida, J. Gabriel Lionello Punzo ve Wiston Adrián Risso (2011). "Research Note: Tourism as a Factor of Growth: the case of Brazil". *Tourism Economics* 17 (6): 1375-1386.
10. Breitung, Jorg (2000). *The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data*, In: Nonstationary Panels, Panels Cointegration and Dynamic Panels, Baltagi B.H. (ed). Elsevier Amsterdam, 161-177.
11. Clancy, Michael (1999). "Tourism and Development: Evidence from Mexico". *Annals of Tourism Research* 26(1): 1-20.
12. Chen, Cing-Fu ve Chiou-Wei, S. Zan (2009). "Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea". *Tourism Management* 30(6): 812-818.
13. Chou, Ming Che (2013). "Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A Panel Data Analysis." *Economic Modelling* 33: 226-232.
14. Cortés-Jiménez Isabel, Jean-Jacques Nowak ve Mondher Sahli (2011). "Mass Beach Tourism and Economic Growth: Lessons from Tunisia." *Tourism Economics* 17(3): 531-547.
15. Copeland, R. Brian (1991). "Tourism, Welfare and De-industrialization in a Small Open Economy". *Economica*, 58: 515-529.
16. Çağlayan Ebru, Güriş Burak, ve Oskonbaeva Zamira (2012). "Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için Geçerliliğinin Analizi". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14: 105-122.
17. Diamond, Jared (1977). "Tourism's Role in Economic Development; The Case Reexamined". *Economic Development and Cultural Change* 25 (3): 539-553.
18. Dristakis, Nikolaos (2004). "Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis". *Tourism Economics* 10 (3): 305-3016.
19. Durbarry, Ramesh (2004). "Tourism and Economic Growth: the Case of Mauritius". *Tourism Economics* 10(4): 389-401.
20. Dünya Bankası www.worldbank.org [Erişim:20.10.2017].
21. Eeckels Bruno, George Filis ve Costas Leon (2012). "Tourism Income and Economic Growth in Greece: Empirical Evidence from Their Cyclical Components". *Tourism Economics* 18 (4): 817-834.
22. Georgantopoulos, G. Andreas (2012). "Forecasting Tourism Expenditure and Growth: A VAR/VECM Analysis for Greece at both Aggregated and Disaggregated Levels". *International Research Journal of Finance and Economics* 96: 155-167.
23. Gunduz, Lokman ve Hatemi-J. Abdunnasser (2005). "Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Turkey?" *Applied Economics Letters* 12 (8): 499-504.
24. Hadri, Kaddour (2000). "Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data". *Econometrics Journal* 3: 148-161.
25. Harris, D. Richard ve Tzavalis Elias (1999). "Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where the Time Dimension is Fixed". *Journal of econometrics* 91 (2): 201-226.
26. Husein, Jamal ve Kara M. Sahit (2011). "Research Note: Re-examining the tourism-led growth hypothesis for Turkey". *Tourism Economics* 17 (4): 917-924.
27. Hüseyini İbrahim, Ömer Doru ve Ahmet Tunç (2017). "The Effects Of Tourism Revenues on Economic Growth in the Context of Neo-Classical Growth Model: In the Case of Turkey, *Ecoforum* 6 (1): 1-6.
28. Hye, M.A. Qazi ve Khan E.A. Rana (2013). "Tourism-Led Growth Hypothesis: A Case Study of Pakistan". *Asia Pacific Journal of Tourism Research* 18 (4): 303-313.
29. Im, S. Kyung, M. Hashem Pesaran ve Yongcheol Shin (2003). "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panel". *Journal of Econometrics* 115: 53-74.

30. Jackman, Mahalia ve Lorde Troy (2012). "Examination of Economic Growth and Tourism in Barbados: Testing the Supply Side Hypothesis". *Tourism: An International Multidisciplinary Journal of Tourism* 7 (2): 203-215.
31. Jayathilake P.M.Bandula (2013). "Tourism and Economic Growth in Sri Lanka: Evidence from Cointegration and Causality Analysis". *International Journal of Business, Economics and Law*, 2 (2): 22-27.
32. Kanca, Osman Cenk (2015). "Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1980-2013)". *The Journal of Marmara Social Research* 8:1-14.
33. Kasimati, Evangelia (2011). "Economic Impact of Tourism on Greece's Economy: Cointegration and Causality Analysis". *International Research Journal of Finance and Economics* 79: 79-85.
34. Katircioğlu, Salih (2009). "Tourism, Trade and Growth: The Case of Cyprus". *Applied Economics* 41 (21): 2741-2750.
35. Kibara, N. Obadiah, Nicholas M. Odhiambo ve Josephine Njuguna (2012). "Tourism and Economic Growth in Kenya: An Empirical Investigation". *International Business and Economics Research Journal* 1 (5): 517- 528.
36. Kim, J. Hyun, Ming-Hsiang Chen ve SooCheong Shawn Jang (2006). "Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan". *Tourism Management* 27 (5): 925-933.
37. Kum, Hakan, Aslan Alper ve Gungor Merve (2015). "Tourism and Economic Growth: The Case of Next-11 Countries". *International Journal of Economics and Financial Issues* 5 (4): 1075-1081.
38. Kumar R. Ravinesh, Peter Josef Stauvermann, Arvind Patel, Nikeel Kumar, Selvin Prasad (2015). "Exploring the Nexus Between Tourism and Output in Cook Islands: An ARDL Bounds Approach". *Social Indicators Research* 125 (1): 1-17.
39. Lee, C. Chiang ve Chang, C.Ping (2008). "Tourism Development and Economic Growth: A Closer Look at Panels". *Tourism Management* 29:180-192.
40. Lean, H. Hooi ve Tang C. Foon (2010). "Is the Tourism-Led Growth Hypothesis Stable for Malaysia? A Note". *International Journal of Tourism Research* 12 (4): 375-378.
41. Levin Andrew, Chien-Fu Lin ve Chia-Shang James Chu (2002). "Unit Root Test in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties". *Journal of Econometrics* 108: 1-24.
42. Louca, Charalambos (2006). "Income And Expenditure in the Tourism Industry: Time Series Evidence from Cyprus". *Tourism Economics* 12 (4): 603-617.
43. Martin, J. Luis, Noelia Martín Morales ve Riccardo Scarpa (2004). "Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach". *Fondazione Eni Enrico Mattei Working Paper Series* 1-20.
44. Moon, H. Roger ve Perron Pierre (2003). "Panel Evidence on Units Root in Exchange Rate Interest Rates with Cross-Sectional Dependence". Manuscript, USC.
45. Nowak, J.Jacques, Mondher Sahli ve Isabel Cortés-Jiménez (2007). "Tourism, Capital Good Imports and Economic Growth: Theory and Evidence for Spain". *Tourism Economics* 13 (4): 515-536.
46. Oh, C.Ok (2005). "The Contribution of Tourism Development and Economic Growth in The Korean Economy". *Tourism Management* 26(1): 39-44.
47. Ongan, Serdar ve Demiroz M. Dünder (2005). "The Contribution of Tourism to the Long-Run Turkish Economic Growth". *Journal of Economics* 53 (9): 880-894.
48. Payne, E. James ve Mervar Andrea (2010). "Research Note: The Tourism-Growth Nexus in Croatia". *Tourism Economics* 16 (4):1089-1094.
49. Pesaran, M. Hashem (2007). "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-section Dependence". *Journal of Applied Econometrics* 22: 265-312.
50. Pesaran, M. Hashem (2004). "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels". *Working Paper*, No:0435 University of Cambridge.

51. Samimi, A. Jafari, Somaye Sadeghi ve Soraya Sadeghi (2011). “Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach”. *Middle-East Journal of Scientific Research* 10 (1): 28-32.
52. Sancar M. Fatih, Said Kınır ve Mesut Soyalm (2015). “Orta Asya Türk Devletleri ile Türkiye Arasındaki Turizm Potansiyeli ve Ekonomi Açısından İncelenmesi”. *International Conference on Eurasian Economies*, 291-297.
53. Seetanah, Boopen (2011). “Assessing the Dynamic Economic Impact of Tourism for Island Economies”. *Annals of Tourism Research* 38 (1): 291-308.
54. Seghir G. Mohammed, Belmokaddem Mostéfa, Sahraoui Mohammed Abbes ve Ghouali Yassine Zakarya (2015). “Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach”. *Procedia Economics and Finance* 23: 1613 – 1623.
55. Seferov, Rehman ve Hesenov Tapdıg (2006). “Azerbaycan'ın Turizm Potansiyeli ve Turizm Etkinliklerinin Değerlendirilmesi”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 20: 255-272.
56. Shan, Jordan ve Wilson Ken (2001). “Causality between Trade and Tourism: Empirical Evidence from China”. *Applied Economics Letters* 8 (4): 279-283.
57. Suresh, Jeyapra ve Senthilnathan Samithamby (2014). “Relationship between Tourism and Economic Growth in Sri Lanka”. Published as the 7th Chapter of a Book Entitled *Economic Issues in Sri Lanka*.
58. Tang, C. Foon ve Abosedra Salah (2014). “Small Sample Evidence on the Tourism-Led Growth Hypothesis in Lebanon”. *Current Issues in Tourism* 17 (3): 234-246.
59. Tang, C. Foon ve Tan E. Chye (2015). “Does Tourism Effectively Stimulate Malaysia’s Economic Growth?” *Tourism Management* 46: 158-163.
60. Tugcu, C. Tansel (2014). “Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Case of the Mediterranean Region”. *Tourism Management* 42: 207–212.
61. Turdumambetov Bakıt ve Kalbekov Elbek (2017). Tourists Motivations as the Factor of Increase of Tourist Flow. *Reforma*, 4, 24.
62. Westerlund, Joakim (2007). “Testing for Error Correction in Panel Data”. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 69 (6): 709-748.
63. Zortuk, Mohmut (2009). “Economic Impact of Tourism on Turkey’s Economy: Evidence from Cointegration Tests”. *International Research Journal of Finance and Economics* 25 (3): 231-239.